

2.16 Retrospective analysis of environmental education and education in Ukraine

Ретроспективний аналіз становлення екологічної освіти та виховання в Україні

Сьогодні вже не викликає сумніву, що дієвим засобом формування екологічної культури є екологічна освіта, екологічне виховання і екологічна діяльність. «Стає загальноновизнаним, – зазначає М. Кисельов, – що одним з найістотніших виявів мудрості, яка залишається чи не єдиною надією на збереження людини у zdeформованому нею ж природному довкіллі, є екологічна компетентність. Дієвим засобом формування екологічної свідомості нашого сучасника має бути система екологічної освіти та екологічного виховання» [1, с. 272]. Екологічну освіту можна вважати психолого-педагогічним процесом впливу на людину, метою якого є формування належного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі «випереджаючого відображення». Тобто у свідомості людини має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх. Екологічна освіта покликана допомогти людині усвідомити причини можливих екологічних змін, підказати шлях їх попередження, бо вся філософія виживання людства спонукає будувати освітній процес з урахуванням загрози для довкілля. Тривалий час людство, зачароване успіхами науки, було "приспане" так званим науково обґрунтованим управлінням природним комплексом, але раптом з'ясувалося, що ми недостатньо знаємо механізми функціонування біосфери, щоб розумно управляти ними.

357

Великий німецький письменник-гуманіст Й. Гете попереджав, що немає нічого страшнішого за діяльне невігластво [2]. Саме відсутність необхідних знань в умовах, коли антропогенні чинники так чи інакше втручаються в усі природні процеси на Землі, в умовах, коли ми ще не навчилися передбачати всі, враховуючи й негативні, наслідки своїх впливів на природні процеси, саме небезпека «діяльного невігластва» і робить проблему екологічної освіти актуальною і такою, що потребує негайного вирішення. Дуже часто ми стикаємося з прикладами крайнього екологічного невігластва в усіх сферах діяльності. Як правило, природному середовищу завдається серйозна шкода не навмисно, а через незнання, тому що ліва рука не знає, що творить права. У результаті навіть блискучі інженерні рішення, реалізовані без урахування основних екологічних вимог, досить часто призводять до наслідків, які цілком перекреслюють запланований народногосподарський ефект і завдають фізичної і матеріальної шкоди людям, а іноді й економіці цілого регіону. Часом до цього призводять незначний прорахунок, нехтування здавалося б незначним фактом. У таких умовах цілком неприпустимими стають некомпетентність, недалекоглядність і еґотичність осіб, які приймають рішення, дають остаточне «добро» великим природоперетворюючим проектам. Саме діяльному екологічному невігластву зобов'язані ми сьогоднішніми проблемами великих і малих рік, морів, виснаженням, інтенсивними агротехнологіями родючих земель, загазованістю міст, кислотними дощами, витоптаними заповідними зонами, зникаючими видами рослин, птахів, тварин та ін. І таке відбувається повсюдно: у містах і селах усіх країн і континентів. Це дає підстави говорити про низький рівень екологічної грамотності не якоїсь групи людей, суспільства, регіону, а усього людства в цілому. Проте сьогодні йдеться не просто про накопичення знань у галузі

екології, а про осмислене оволодіння ними, формування на їх основі нового світогляду, який розглядав би будь-які політичні, соціальні, господарські питання насамперед з точки зору збереження природи, екологічної безпеки

358

життєдіяльності. Роль освіти у формуванні екологічної культури важко переоцінити. Як зазначив відомий німецький філософ К. Майер-Абіх, в міру того, як наше розуміння взаємовідносин діяльності людини і проблем навколишнього середовища поглиблюється, задля відродження відповідальності недостатньо запровадити нове мислення і відродити відчуття відповідальності [3]. Мають відбутися зміни в сферах відчуття, сприйняття, мислення і діяльності. З огляду на це виникає потреба в просвітництві щодо нашої природної спорідненості з усім іншим світом. Більше того, автор стверджує, що основні принципи просвітництва в галузі оточуючого середовища, якщо вони правильно вироблені, можуть забезпечити справедливість у відносинах людства з природою, цілком стати тим ядром, навколо якого формуватиметься майбутня стратегія суспільної освіти. Адже вона сформує громадян світу з новим світоглядом, з новими настроями, які більше відповідатимуть потребам людства і природи. Поштовх до розвитку екологічної освіти в Україні дала Міжурядова конференція з просвітництва в галузі навколишнього середовища, що відбулась у Тбілісі в 1977 році. Вона визначила сутність екологічної освіти в сучасних умовах. У Декларації конференції записано, що освіта в галузі навколишнього середовища повинна бути всебічним, триваючим впродовж усього життя процесом освіти, який враховує події, що відбуваються у мінливому світі. Вона має підготувати людину до життя, озброївши її розумінням основних проблем сучасного світу і давши їй навички і засоби, необхідні для того, щоб вона могла відігравати, за належної поваги до етичних цінностей, дієву роль у поліпшенні життя і захисті навколишнього середовища [4]. Водночас були визначені основні принципи і провідні напрями просвітництва в галузі охорони навколишнього середовища. Відповідно до них, екологічна освіта має забезпечити: 1) розгляд навколишнього середовища в усій його повноті (природне і створене людиною, технологічне і соціально-екологічне, політичне, культурно-історичне, моральне, естетичне);

359

2) тривалий безперервний процес, (починатися в дошкільному віці і продовжуватися на всіх стадіях формальної і неформальної освіти); 3) міждисциплінарність за своєю суттю, включати спеціальний зміст у кожний навчальний предмет, створюючи можливість формування цілісної збалансованої перспективи; 4) вивчення головних проблем навколишнього середовища з урахуванням місцевих, національних, регіональних і міжнародних точок зору, з метою отримання знань про умови навколишнього середовища в інших географічних регіонах; 5) зосередження на поточних і можливих ситуаціях навколишнього середовища, одночасно беручи до уваги історичну перспективу; 6) роз'яснення значення та необхідності місцевого, національного і міжнародного співробітництва в запобіганні і вирішенні проблем довкілля; 7) докладне висвітлення різних аспектів навколишнього середовища в процесі соціально-економічного планування і розвитку; 8) надання можливості населенню застосовувати свої знання і досвід у плануванні, прийнятті рішень і визначенні наслідків; 9) використання широкого набору методичних прийомів для навчання, засвоєння знань про довкілля, приділяючи належну увагу практичній діяльності і вивченню досвіду з перших рук. На основі провідних принципів екологічної освіти визначено її цілі. Це, передусім: – дати можливість людині зрозуміти складний характер навколишнього середовища, яке є результатом взаємодії його біологічних, фізичних, соціальних, економічних і культурних

чинників; – сприяти усвідомленню важливості навколишнього середовища для економічного, соціального і культурного розвитку. Згодом роль освіти в забезпеченні сталого екорозвитку, тобто процесу, який допоможе зробити оцінку вартості, переваг усіх проектів сільськогосподарського, індустріального і суспільного розвитку з урахуванням

360

впливу на ресурси, екологічного балансу і загальної якості навколишнього середовища для нашого і прийдешніх поколінь, була обґрунтована в основних доповідях ООН – матеріалах ЮНЕП "Перспективи навколишнього середовища на період до 2000 року і надалі" (1987 р.), матеріалах Брундтландської комісії "Наше спільне майбутнє" (1987 р.), матеріалах „Порядку денного на XXI ст.", проголошених на „Саміті Землі” в Ріо-де-Жанейро в 1992 році та матеріалах Саміту «Земля-2002», що відбувся в Йоганнесбурзі в 2002 році. У цих документах підкреслюється, що для досягнення стійкого розвитку освіта в галузі навколишнього середовища потребує здійснення довготривалих заходів, оскільки проблеми та якість навколишнього середовища не належать до тих, які можна раз і назавжди вирішити: вони викликають постійне занепокоєння. З метою удосконалення екологічної освіти та виховання педагогічні школи все частіше звертаються до концепцій «виховання на природі» – джерела натхнення, пізнання і майстерності таких видатних мислителів, як Демокрит, Сократ, Платон, Кант та до здобутків майстерності «натуралістичного виховання» Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервега, К. Ушинського, В. Сухомлинського [5-10]. У сучасній літературі сформульований ряд загальнопедагогічних принципів: єдність екологічної освіти з політехнічною, врахування міжпредметних зв'язків, опора на краєзнавчі матеріали, науковість і доступність екологічного матеріалу, що вивчається [11]. Сучасна освіта з питань навколишнього середовища може здійснюватись в межах як формальної, так і неформальної освіти. Формальна охоплює вихованців дошкільних закладів, учнів загальноосвітніх шкіл усіх типів, студентів середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, а також слухачів різних курсів підвищення кваліфікації, спеціалістів. Неформальна ж поширюється на молодь і дорослих усіх верств населення шляхом одержання природоохоронних відомостей індивідуально або колективно з джерел масової інформації чи в процесі певних організаційних заходів.

361

Але одна справа – знання, які одержує людина, і зовсім інше – її переконання, а її спосіб життя – це вже щось третє. І тому реакцією у відповідь на потребу подолати екологічну небезпеку, створити «людську нішу» для «виживання» та збереження людської гідності є усвідомлена необхідність розвитку, поширення, вдосконалення методології екологічної освіти та виховання як найважливіших заходів у відверненні екологічної катастрофи. Освіта, як зазначається у «Національній доктрині розвитку освіти», відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства [12]. Внаслідок диференціації країн світового співтовариства за рівнем технологічного розвитку в останні роки істотно зростає роль системи освіти як геополітичного фактора. Справді, тільки за високого рівня освіти можна сподіватися на широке впровадження в соціальну практику нових технологій і методів організації праці, без яких у сучасних умовах неможливий високий рівень соціально-економічного розвитку. Технологічний розвиток визначає сьогодні становище тієї чи іншої країни у світовому співтоваристві, рівень життя її населення, соціальну стабільність та національну безпеку. Можливість одержати добру освіту у своїй країні стримує процеси еміграції соціально активної частини населення. Тому система освіти є важливим стабілізуючим фактором і з демографічного погляду. Недоступність системи освіти для широких мас може стати не тільки гальмом для їх подальшого соціально-економічного розвитку, а

й однією з причин підвищення соціальної напруженості в країні. Крім зазначеного, абсолютно очевидно, що сучасна система освіти не дає населенню необхідних знань у галузі екології. Тому багато людей просто не розуміє взаємозв'язку між своєю діяльністю та станом природи і суспільства. У цих умовах спроби окремих ентузіастів ставити й розв'язувати серйозні екологічні та моральні проблеми наштовхуються на нерозуміння з боку більшості населення. Між багатством природного оточення і багатством людської свідомості існує глибока внутрішня єдність. Світ людини – це є і світ природи. І зовсім не

362

випадково колективний розум завжди виступав проти безглуздої жорстокості, хижацького відношення до природи, стверджуючи любов до неї. Очевидне несприйняття екологічних реалій викликане відсутністю розуміння ступеня екологічної небезпеки можна пояснити в найбільшій мірі відсутністю екологічного мислення і адекватного сприйняття навколишньої дійсності внаслідок недостатньої екологічної освіти та виховання. Тому в ситуації, що склалася на сьогоднішній день, запровадження заходів з регулювання якості навколишнього середовища навряд чи дадуть відчутні результати, і, скоріш за все, не будуть реалізовані, як непершочергові і не головні. Отже, одним із вирішальних напрямків організації системи регулювання якості навколишнього середовища, адекватним наявним соціальним, демографічним, економічним і екологічним умовам є загальна екологічна освіта. Саме екологічну освіту і виховання як засіб формування в кожної людини екологічного мислення і поведінки в житті, оволодіння визначеною сумою знань і умінь необхідно визнати пріоритетною задачею навчальних закладів. Це означає, що крім загальних і конкретних знань, що визначаються рівнем освіти і специфічної діяльності, людині необхідно повернутись до осмислення свого значення і місця в нових умовах існування на Землі. Адже ми погоджуємось з основною екологічною тезою про необхідність раціонального використання природних ресурсів, що обумовлено обмеженістю природноресурсного потенціалу, ємкістю біосфери, кінцевістю ресурсів та простору Землі. Не викликає сумніву і те, що суспільство сталого розвитку може функціонувати тільки на базі суттєво відмінних від сучасних споживацьких інтересів і мотивацій діяльності. Отже, екологічній освіті в плані формування уявлень про доцільність потреб і можливостей їх задоволення належить ведуча роль. Всезагальне охоплення екологічною освітою означає, що вона повинна починатись не з народження громадянина, а з його майбутніх батьків. Елементи

363

екологічної освіти повинні бути в усіх навчальних закладах. Доцільно було б включати в навчальні плани комплексний курс екології людини. Крім того, необхідно проводити консультаційні курси лекцій для молодих людей з екології, оскільки здоров'я матері, стан та розвиток дитини в більшості визначаються саме екологічною обстановкою в самому загальному змісті цього поняття, включаючи здоровий спосіб життя та раціональне харчування. Звідси витікають відомі і не в повній мірі враховані до цього часу вимоги всезагальності, неперервності, комплексності, спеціалізації, регіональної приналежності, практичної направленості і міждисциплінарності екологічної освіти. Велика робота має бути проведена щодо збору даних, їх класифікації, аналізу, публікації матеріалів, що відображають досвід і результати екологічної діяльності, які заслуговують уваги та пропаганди з врахуванням місцевих реалій, зонально-кліматичного і ландшафтного різноманіття територій. У відповідності з реальним різноманіттям загальноосвітніх навчальних закладів, у кожному з них повинні бути свої підходи до екологічної освіти, які можна здійснити в формі спецкурсів, екологізації основних дисциплін, організації екологічних класів. Необхідно зрозуміти,

що в екологічній ситуації, яка склалася, з врахуванням економічних прогнозів, найвищим патріотичним обов'язком кожної людини, дійсно бажаною добра своїй країні і всій планеті, є піклування про збереження природи. В разі руйнування природи всі інші досягнення та перемоги будуть марними і навіть безглуздими. Неперервність екологічної освіти передбачає необхідність постійного одержання людиною екологічної інформації. В даному разі екологічна інформація має бути достатньо повною, однозначною і зрозумілою, такою, що сприяє формуванню морального, психічного та фізичного здоров'я, взаємопов'язаною з економічними і соціальними умовами. Цей напрям може в певній мірі спиратись на релігію, включаючи етнічні традиції. Закріпити позитивні кроки в області екологічної освіти можна тільки в разі широкого використання доступної населенню, і перш за все студентству,

364

екологічної інформації, що може бути досягнуто активним залученням в екологічну просвіту засобів масової інформації. До цього часу система екологічної просвіти в Україні майже відсутня, а окремі, часом змістовні передачі по телебаченню, не в змозі компенсувати її відсутність. Організація екологічної освіти визначає розробку системи заходів і об'єктів, що включають в себе підсистеми суб'єктів, які одержують екологічну освіту; установи, що надають екологічну освіту; інформаційну, науковометодичну, нормативно-правову і моральну підтримку; кадрове і матеріальне забезпечення. Суб'єктами, що запроваджують екологічну освіту та виховання, виступають сім'ї, дитячі садки, школи, дитячі будинки, незалежно від їх статусу і напрямку освіти, ліцеї, коледжі, вищі навчальні заклади; виробничі, наукові і інші організації, міністерства і відомства. Всі перераховані підсистеми повинні бути пов'язані єдиним інформаційним полем у часі, в просторі, підкріплені матеріальними і педагогічними ресурсами. Комплексність та міждисциплінарність сучасної екологічної освіти втілює ідею наскрізного проникнення екологічної тематики в більшість шкільних і вузівських курсів. До цього часу основні і поки що недостатні фрагменти екологічних знань включені тільки до програм і підручників природознавства, біології, географії. В переважній більшості випадків на викладання екології відводиться такий малий обсяг навчального часу, що робить її незавершеною і неефективною. В навчальних закладах гуманітарної направленості заняття з екології зведено до мінімуму, хоча незалежно від освіти кожна людина органічно пов'язана з природою і тому повинна чітко уявляти основи цих зв'язків, своє місце в природі і відповідальність за її стан. Тим більш, що нерідко якраз саме гуманітарні спеціальності стають базовими для керівників досить високого рангу, які приймають рішення і з питань екології. Значення екологічної освіти як одного із вирішальних факторів регулювання якості навколишнього середовища, формування високоморального ставлення до природного оточення особливо зростає сьогодні, коли матеріалізовані сили знань людства вже зрівнялись, а в багатьох

365

випадках і перебільшують сили природи. Необхідно, щоб інтелектуальний потенціал людини, її моральні якості розвивались в унісон з технічною могутністю. Морально-етичне ставлення до природи, фундамент якого закладається екологічною освітою і вихованням - насущна необхідність нашого часу.

Література:

1. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К.: Тандем, 2015. – 320 с.
2. Гете И. В. Избранные философские произведения / И. В. Гете; [пер. с нем. Г. А. Курсанова]. – М.: Наука, 1964. – 520 с.
3. Маєр-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільно світу / М. К. Маєр-Абіх; пер. з нім. А. Єрмоленка. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.
4. Стручков А. Истоки экологической этики в Советском Союзе / А.Стручков // Любовь к природе: материалы Междунар. школы-семинара «Трибуна-С». – К., 1997. – С. 156-169.
5. Любимцев А. А. Линии Демокрита и Платона в истории культуры / А. А. Любимцев. – СПб.: Алетейя, 2000. – 255 с.
6. Сократ; Платон; Аристотель; Сенека. Биографические очерки / [сост. Е. Орлова]. – М.: Республика, 1995. – 267 с.
7. Ж.-Ж. Руссо: pro et contra: идеи Жан-Жака Руссо в восприятии и оценке рус. мыслителей и исследователей (1752-1917): антология / [сост. А. А. Златопольский, отв. ред. Д. К. Бурлака]. – СПб.: Из-во РХГА, 2005. – 829 с.
8. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека / В.А.Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1975. – 234 с.
9. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1977. – 247 с.
10. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант; [пер. с нем. Н. Лосского]. – М.: Искусство, 1994. – 367 с. – (История эстетики – в памятниках и документах).
11. Кисельов М. М. Гуманістичні засади сучасної екології / М. М. Кисельов // Філософська думка. – 2014. – № 3. – С. 4-24.
12. Про Національну доктрину розвитку освіти: Указ Президента від 17 квітня 2002 року // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 347.